

ΑΙΜΟΣ-ΕΜΜΑΒΠ
Εταιρεία για τη Μελέτη της Μεσαιωνικής Αρχιτεκτονικής
των Βαλκανίων και της Προστασίας της

Η συντήρηση και η αποκατάσταση των οθωμανικών μνημείων στην Ελλάδα

Επιμέλεια: Αιμιλία Στεφανίδου

ΑΝΑΤΥΠΟ

University Studio Press
Θεσσαλονίκη 2009

Restoration of the mausoleum (türbe) of Gazi Evrenos bey in Giannitsa

The present paper deals with the restoration and the reutilization of the mausoleum (türbe) of Gazi Evrenos bey in Giannitsa. The building, located in the center of the old town of Giannitsa (Yenice Vardar) and founded in 1417, was extensively renovated in 1910–1911. The remains of the initial tomb were incorporated within the later building. The türbe of Evrenos recently suffered serious damages due to its transformation to an industrial building.

Our study classified and evaluated the factors concerning the historical evolutions and the construction phases of the tomb, the description of its architectural structure, its typological and morphological analysis, the pathology and finally the level of the protection of the building. Basic principles, approaches, but also the framework and character of interventions are formulated. The proposal for restoration and reuse of the mausoleum of Evrenos is based on the principle that every intervention should respect and bring out the typological and morphological characteristic of the building, taking into account its structural organization.

The mausoleum is going to be used mainly for cultural activities of the Municipality of Giannitsa. Particular emphasis is given to the use of traditional and modern methods and materials for the restoration and to the integration of the new installations (modern and absolutely compatible technologies for heating, ventilation, etc.), without causing alterations to the building.

The building will be integrated in contemporary life through the appropriate interventions for rehabilitation, reutilization and development, so that its functional and constructional character will be respected.

Αποκατάσταση του μαουσωλείου του Γαζί Εβρενός μπέη στα Γιαννιτσά¹

Εισαγωγή

Στην πόλη των Γιαννιτσών (Yenice Vardar) σώζεται μέχρι τις μέρες μας, με πολλές μετασκευές, το μαουσωλείο (türbe)² του σπουδαίου πολεμιστή των Οθωμανών Εβρενός μπέη (εικ. 1–3). Παρά τις αντικρουόμενες απόψεις για την καταγωγή του (η ελληνική, χριστιανική καταγωγή του δεν αμφισβητείται),³ ο Εβρενός, στον οποίο απονεμήθηκε ο τίτλος του Γαζί (Gazi: πολεμιστή της πίστης) διαδραμάτισε σημαντικότατο ρόλο στην κατάκτηση της Μακεδονίας από τους Τούρκους (το βυζαντινό πόλισμα που υπήρχε στη θέση των σημερινών Γιαννιτσών καταλήφθηκε γύρω στα 1385). Ο Γαζί Εβρενός πέθανε το έτος 1417 (Ε 820) και θάφτηκε στην πόλη αυτή. Η Γιενιτσέ Βαρντάρ έγινε σύντομα ιερή πόλη των Οθωμανών,⁴ ονομαζόταν δε Evrenos bey yöresi (τόπος του Εβρενός μπέη). Ο Οθωμανός ιστορικός Κιναλί Ζαντέ (Kinali Zade, 1510–1571) μαρτυρεί ότι η πόλη ήταν «τόπος συνάντησης των ποιητών και πηγή των πεπαιδευμένων». Σύμφωνα με τον Ε. Η. Ayverdi που ερευνήσε τα οθωμανικά αρχεία της Κωνσταντινούπολης, στην Γιενιτσέ Βαρντάρ αναφέρονται δεκαεπτά κεντρικά τζαμιά, τρία συνοικιακά τεμένη (mesçit), τρεις μεντρεσέδες, επτά πτωχοκομεία (imaret), οκτώ μαουσωλεία (türbe), τέσσερα σχολεία (mekter), τρία λουτρά, ένα карабансерάι, ένα μπεζεστένι, δύο χάνια, ένα υδραγωγείο, ένα στρατόπεδο και ένας πύργος ρολογιού (saat kulesi).⁵

Το μαουσωλείο του Εβρενός, η τελευταία οικοδομική φάση του οποίου χρονολογείται στις αρχές του 20ού αιώνα, περικλειόταν μέχρι τη δεκαετία του 1980 από τα ψηλά προσκτίσματα του εκκοκκιστηρίου βάμβακος Εφαρμοστίδη (εικ. 4).⁶ Ως εκ τούτου οποιαδήποτε αρχαιολογική έρευνα σε αυτό ήταν αδύνατη. Μετά από τις καθαυρέσεις⁷ αποκαλύφθηκε ξανά η μορφή που το μαουσωλείο είχε πριν από την μετατροπή του: ένα κτίριο ψηλό, μονώροφο, με κάτοψη σχήματος T (η κάθετη κεραία του είναι λοξή, εικ. 3).

Το κτίσμα είχε ήδη υποστεί αδικαιολόγητες επεμβάσεις που είχαν αλλοιώσει ανεπανόρθωτα την φυσιογνωμία του: καταστράφηκαν τρούλοι, τοιχοποιίες και μέρος του ανάγλυφου εξωτερικού του διακόσμου (περιμετρικές και οριζόντιες ταινίες, σταμπωτά διάχωρα, κιονίσκους παραστάδων, τοξωτά πλαίσια με φυτικά κοσμήματα επάνω από τα παράθυρα, παραστάδες και πλαίσια ποδιάς παραθύρων (εικ. 5).

Στόχος του Δήμου Γιαννιτσών ήταν η διάσωση του μαουσωλείου από την περαιτέρω καταστροφή (τα περισσότερα διακοσμητικά στοιχεία έχουν χαθεί οριστικά) και η ανάδειξη της οθωμανικής αρχιτεκτονικής κληρονομιάς της πόλης, ώστε το σημαντικό αυτό ιστορικό κτίσμα να αποτελέσει

1. Από τη θέση αυτή οφείλω ευχαριστίες στον φίλο Φωκίων Κοτσαγεώργη, λέκτορα της Νεότερης Ιστορίας στο Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του ΑΠΘ, για τη βοήθειά του σε μεταφράσεις κειμένων στην τουρκική γλώσσα, όπως και για την μεταγραφή της κτητορικής επιγραφής του μαουσωλείου του Εβρενός.

2. türbe: τάφος. Οι τουρμπέδες ήταν τάφοι σημαντικών προσώπων. Συνήθως κτίζονταν στο πίσω μέρος των τζαμιών, μέσα σε ένα ιδιαίτερο χώρο. Τα σχήματά τους ήταν πολυγωνικά, τετράγωνα και ορθογώνια, με κάλυψη μικρού, συνήθως χαμηλού και χωρίς τύμπανο τρούλου. Στο εσωτερικό τους τοποθετούσαν οι σαρκοφάγοι των νεκρών.

3. Ιστορικό–διατηρητέο μνημείο, σύμφωνα με το ΠΔ 19–2–1935, βλ. ΦΕΚ 53Α, (27–2–1935). Για τον Γαζί Εβρενός, εξωμότη ελληνικής καταγωγής, βλ. I. Mélikoff, «Evrenos», *The Encyclopaedia of Islam*, Leiden 1965, νέα έκδοση, τ. 2, σ. 720, I. H. Uzunçarşılı, «Evrenos», *Islam Ansiklopedisi* τ. 4, σ. 413–418.

4. M. Kiel, «Yenice Vardar (Vardar Yenicesi – Giannitsa). A forgotten Turkish cultural centre in Macedonia of the 15th and 16th century», *Studia Byzantina et Neohellenica Neerlandica* 3, Leiden 1971, I (1972), σ. 300–329 πίν. I, II, αναδημοσίευση στο M. Kiel, *Studies on the Ottoman Architecture of the Balkans*, Variorum Reprints, 1990, IV, σ. 300–329.

5. E. H. Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimârî Eserleri. Bulgaristan, Yananistan, Arnavudluk*, τ. IV / 4, σ. 5, 6, Istanbul Fetih Cemiyeti, Istanbul 2000⁷, σ. 319–323. Βλ. και τα όσα αναφέρει στο *Οδοιπορικό* του για τα ιερά προσκνήματα της Yenice Vardar ο Τούρκος ταξιδιώτης του 17ου αιώνα Εβλιγιιά Τσελεμπί, Β. Δημητριάδης, *Η Κεντρική και Δυτική Μακεδονία κατά τον Εβλιγιιά Τσελεμπί*, (εισαγωγή–μετάφραση–σχόλια), ΕΜΣ, Θεσσαλονίκη 1973, σ. 228–234.

6. Φωτογραφία από το Αρχείο της 11ης ΕΒΑ (Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων). Για την υπόδειξη και παραχώρησή της ευχαριστώ τη συνάδελφο Δρα αρχαιολόγο Μ. Παϊσιδίου.

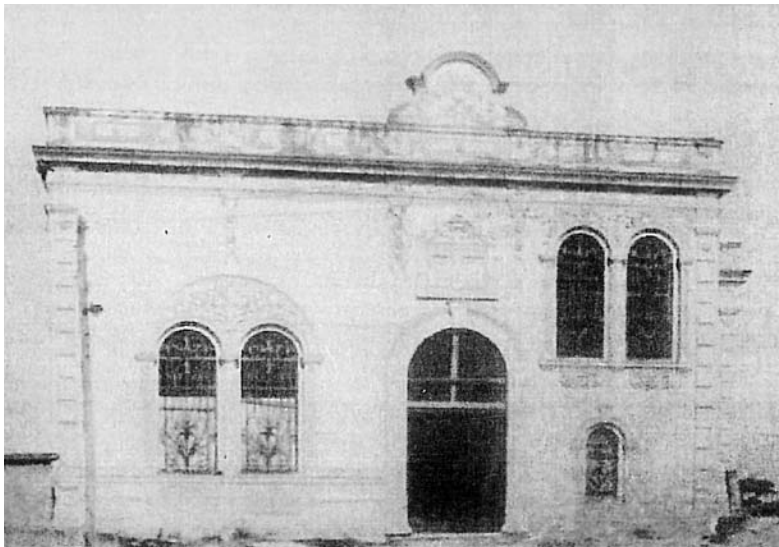
7. Οι νεότερες κατασκευές από μπετόν καθαίρεθηκαν με φροντίδες του Δήμου Γιαννιτσών και με επίβλεψη της 11ης ΕΒΑ.

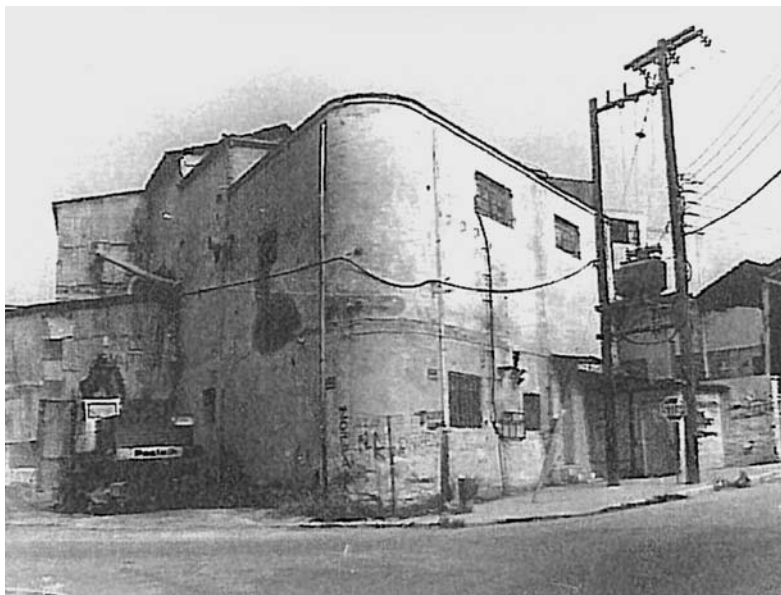

1. Το μαυσωλείο του Γαζι Εβρενός μπέη στα Γιαννιτσά. Ανατολική όψη. Φωτογραφία του F. Boissonnas (αρχές 20ού αι.). *The mausoleum of Gazi Evrenos bey in Giannitsa. Eastern facade. (ph. F. Boissonnas, beginning of the 20th c.).*

2. Η ανατολική όψη του μαυσωλείου του Γαζι Εβρενός σε φωτογραφία των αρχών του 20ού αιώνα. *The eastern facade of the mausoleum of Gazi Evrenos. (unknown photographer, beginning of the 20th c.).*

3. Το μαυσωλείο του Γαζι Εβρενός σε παλιά φωτογραφία (άγνωστος λήπτης). Αποψη από τα ΒΔ. *The mausoleum of Gazi Evrenos in an old photograph (unknown photographer). View from NW.*

4. Το μαιουωλείο του Γαζί Εβρενός περικλειόμενο από τα προσκίσματα του εκκοκκιστηρίου βάμβακος Εφαρμοστίδη (φωτ. αρχείο 11ης ΕΒΑ). *The mausoleum of Gazi Evrenos surrounded by the annexes of the Efarmostide's cotton factory (ph. archive of the 11th ΕΒΑ).*

5. Εσωτερικό εκκοκκιστηρίου. Πλάκα από οπλισμένο σκυρόδεμα και διάκοσμος από το μαιουωλείο (φωτ. αρχείο 11ης ΕΒΑ). *Interior of the cotton factory. Concrete floor and decoration of the mausoleum (ph. archive 11th ΕΒΑ).*

8. Π. Ανδρούδης και συνεργάτες, *Μελέτη στερέωσης και αποκατάστασης του μαιουωλείου του Γαζί Εβρενός Μπέη στα Γιαννιτσά και επανάχρησή του ως χώρου πολλαπλών πολιτιστικών δραστηριοτήτων* (ανέκδοτη μελέτη που εκπονήθηκε για λογαριασμό του Δήμου Γιαννιτσών), Θεσσαλονίκη 2003. Στη σύνταξη της μελέτης αποκατάστασης του μαιουωλείου συμμετείχε ως σύμβουλος η Εταιρεία ΑΙΜΟΣ (Εταιρεία για τη Μελέτη της Μεσαιωνικής Αρχιτεκτονικής των Βαλκανίων και της Προστασίας της).

9. Βλ. Π. Ανδρούδης, «Αποκατάσταση του μαιουωλείου του Γαζί Εβρενός Μπέη στα Γιαννιτσά», *Ηπιες επεμβάσεις για την προστασία ιστορικών κατασκευών*, Πρακτικά 2ου εθνικού συνεδρίου 14–16 Οκτωβρίου 2004, Θεσσαλονίκη, τ. 2, Θεσσαλονίκη 2004, σ. 65–77.

10. Ο ίδιος, *Μελέτη αποτύπωσης της ανασκαφής και ανάδειξης του εσωτερικού της παλαιότερης φάσης του μαιουωλείου του Γαζί Εβρενός μπέη στα Γιαννιτσά* (ανέκδοτη μελέτη που εκπονήθηκε για λογαριασμό του Δήμου Γιαννιτσών), Θεσσαλονίκη 2006.

11. Την ελεύθερη απόδοση στα ελληνικά οφείλω στον φίλο Θ. Κοτζαγέωργη.

πόλο έλξης, σε πολιτισμικό επίπεδο, τόσο για τους ντόπιους, όσο και για τους πολλούς επισκέπτες της πόλης σε καθημερινή βάση.

Η μελέτη αποκατάστασης και επανάχρησης του μαιουωλείου του Γαζί Εβρενός μπέη που εκπονήσαμε για λογαριασμό του Δήμου Γιαννιτσών και η οποία εγκρίθηκε, από το Κεντρικό Αρχαιολογικό Συμβούλιο (ΚΑΣ)⁸ είχε ως στόχο την αποκατάσταση του κτιρίου και η απόδοσή του σε χρήση πολιτισμικού χαρακτήρα (χώρος πολλαπλών πολιτιστικών δραστηριοτήτων που θα στεγάζει και μια προσωρινή αρχαιολογική συλλογή από την περιοχή). Η αρχιτεκτονική και αρχαιολογική ανάλυση και τεκμηρίωση του κτίσματος που πραγματοποιήσαμε στο πλαίσιο εκπόνησης της μελέτης αποτέλεσε την αναγκαία αφετηρία για την ανασύνθεση της αρχικής τυπολογίας και αρχιτεκτονικής φυσιογνωμίας του μαιουωλείου μέσω μιας ήπιας επέμβασης.⁹

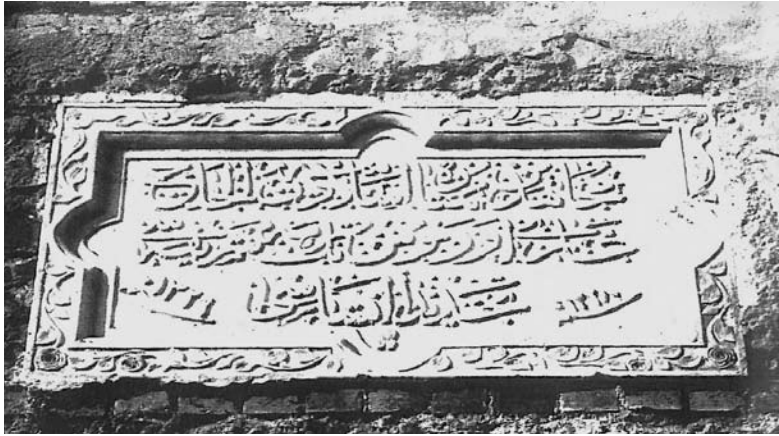
Μετά τη δημοπράτησή του και την ανάληψη της σχετικής εργολαβίας, το έργο αποκατάστασης του κτίσματος είναι πια σε φάση υλοποίησης (αρμόδιος φορέας είναι η Νομαρχία Πέλλης). Οι εργασίες τελούν υπό την επίβλεψη της 11ης ΕΒΑ, οι ανασκαφές της οποίας στον πυρήνα του μαιουωλείου (Μάιος 2006) απέκαλυψαν σημαντικά στοιχεία για το αρχικό μαιουωλείο. Τα ευρήματα αυτά μελετώνται διεξοδικά και θα παρουσιαστούν από τον γράφοντα και τους ανασκαφείς σε προσεχή μελέτη. Στη φάση αυτή αποτυπώσαμε τα νέα στοιχεία της ανασκαφής και ήδη συντάσσουμε την μικρής έκτασης συμπληρωματική μελέτη για την προστασία και ανάδειξη των νέων ευρημάτων που σχετίζονται με τον τάφο του Εβρενός.¹⁰

Ιστορία και αρχιτεκτονική του μαιουωλείου

Στην ανατολική όψη, επάνω από την κύρια είσοδο του μαιουωλείου, διατηρείται ακόμη, κατά χώραν, η μαρμαρίνη πλάκα στην οποία έχει σκαλιστεί σε αραβικούς χαρακτήρες η κτητορική επιγραφή (εικ. 6) που μαρτυρεί τη χρονολογία ανακαίνισής του (1910–1911):

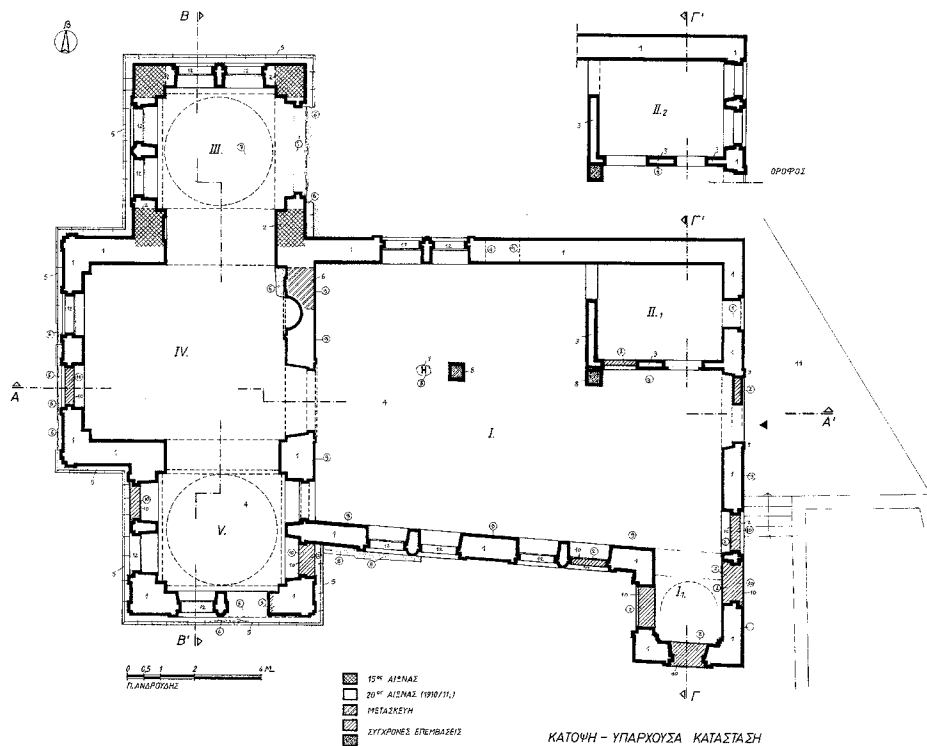
Ανακαινίστηκε το κτίριο (το όνομά του είναι δυσανάγνωστο) του μάρτυρα της ισλαμικής πίστης Γαζί Εβρενός μπέη το έτος 1328–1329 (1910–1911).¹¹

Το κτίριο στην τελική του μορφή (εικ. 7), δεν έχει καμία σχέση με το μαιουωλείο που περιέγραψε τον 17ο αιώνα ο Τούρκος περιηγητής Εβλιγιά Τσελεμπί. Το παρόν κτίριο οικοδομήθηκε, στο μεγαλύτερο τμήμα του, με ζώνες αργολιθοδομής και ζώνες πλίνθων σε εναλλαγή. Ο βόρειος και δυτικός τοίχος κτίστηκαν με λαξευτούς και αργούς λίθους. Στο δυτικό τμή-

6. Επιγραφή ανακαίνισης (1910–1911) στην ανατολική όψη του μαυωλείου. *Restoration kitabe (inscription) in the eastern facade of the mausoleum.*

7. Κάτοψη του μαυωλείου. Υπάρχουσα κατάσταση (πριν από τις εργασίες αποκατάστασης του 2006). *Plan of the mausoleum (before the restoration of 2006).*

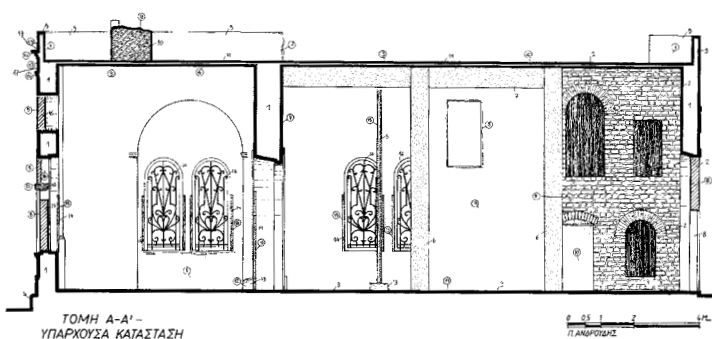
μα του κτιρίου (εικ. 4), διαμορφώθηκε κρηπίδα από ορθογώνια λαξευτούς ασβεστόλιθους. Επάνω από την επίπεδη οροφή του μαυωλείου υψώνονταν άλλοτε τρεις τρούλοι (kubbe) που ήταν καλυμμένοι με φύλλα μολυβιού (εικ. 3). Επάνω από το μέσον περίπου της ανατολικής και της δυτικής όψης (εικ. 1–2) υπήρχε άλλοτε ένα βαθμιδωτό αέτωμα με καμπύλη απόληξη.

Οι όψεις του κτίσματος (εικ. 8–14) διαρθρώνονται με ψηλά δίλοβα παράθυρα, με μεταλλικό σκελετό και περίτεχνες μασίφ σιδεριές, τα οποία πλαισιώνονταν με ανάγλυφα διακοσμητικά επιχρίσματα, τραβηχτά και σταμπωτά.

Πριν από τις επεμβάσεις για τη μετατροπή του σε εκκοκκιστήριο, το μαυωλείο διατηρούσε σχεδόν ακέραιο τον εξωτερικό ανάγλυφο διάκοσμό του (περιμετρικές ταινίες, οριζόντιες ταινίες, σταμπωτά διάχωρα, ανάγλυφους κιονίσκους, επίκρανα παραστάδων, τοξωτά πλαίσια με ανάγλυφα φυτικά κοσμήματα επάνω από τα δίλοβα παράθυρα, ανάγλυφες παρα-

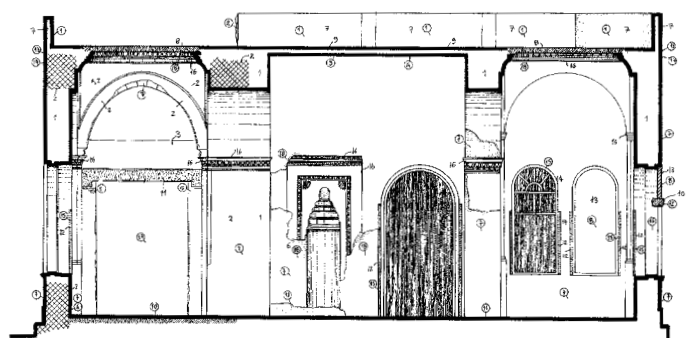
8–10. Τομή Α–Α', Τομή Β–Β', Τομή Γ–Γ'.

Υπάρχουσα κατάσταση (πριν από τις εργασίες αποκατάστασης του 2006). *Sections A–A, B–B, Γ–Γ. Existing condition (before the restoration of 2006).*

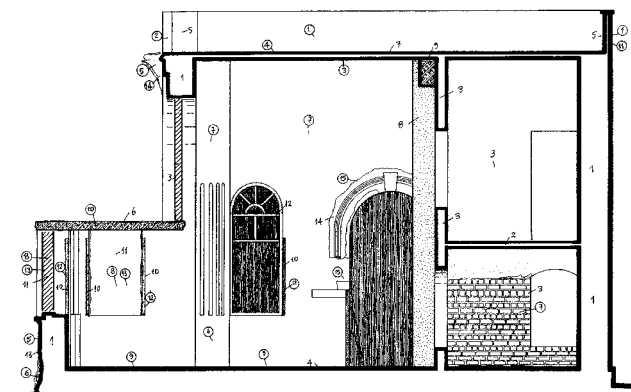
ΤΟΜΗ Α-Α' -
ΥΠΑΡΧΟΥΣΑ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ

0 0,5 1 2 4 Μ.
Π. ΑΝΑΡΤΩΣΗΣ

ΤΟΜΗ Β-Β' -
ΥΠΑΡΧΟΥΣΑ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ

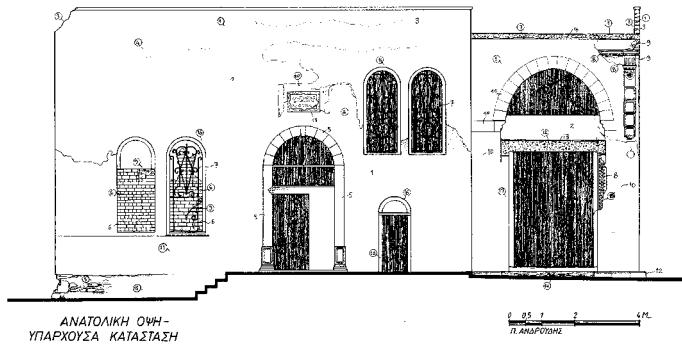
0 0,5 1 2 4 Μ.
Π. ΑΝΑΡΤΩΣΗΣ

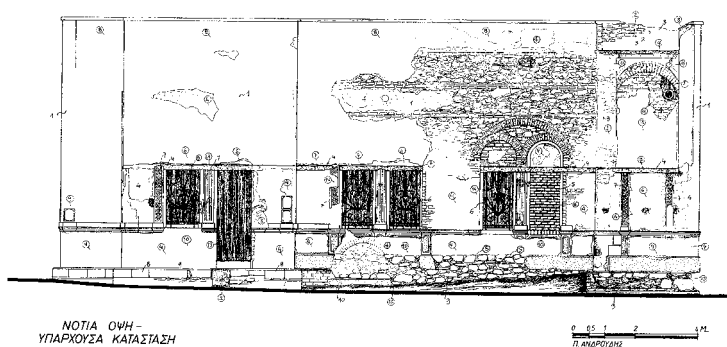
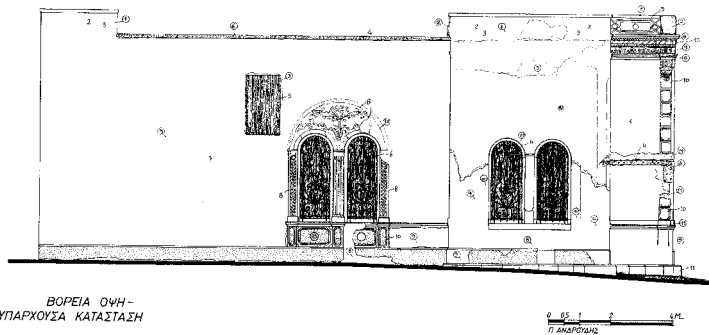
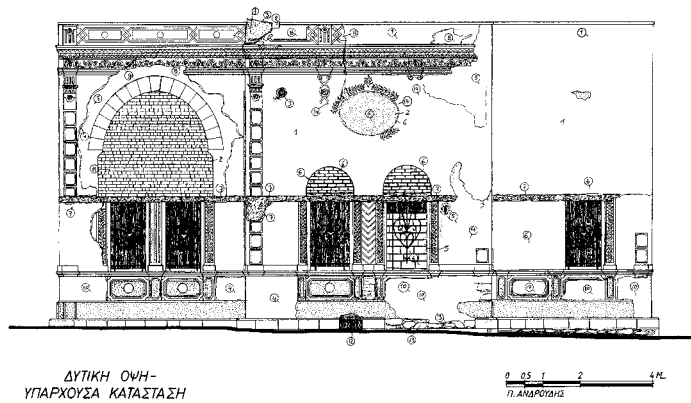
ΤΟΜΗ Γ-Γ' -
ΥΠΑΡΧΟΥΣΑ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ

0 0,5 1 2 4 Μ.
Π. ΑΝΑΡΤΩΣΗΣ

στάδες μονόλοβων και δίλοβων παραθύρων, πλαίσια ποδιάς παραθύρων, εικ. 5), που χρονολογείται στις αρχές του 20ού αιώνα. Οι λοβοί των παραθύρων εγγράφονταν σε ένα ευρύ τοξωτό πλαίσιο με φυτικά κοσμήματα (ελισσόμενοι βλαστοί). Στο εσωτερικό του κτίσματος υπήρχαν ακόμη ανάγλυφα κοσμήματα από ασβεστοκονίαμα στα ψηλότερα μέρη των χώρων III–V, όπως και στο πλαίσιο στην κόγχη του μιχράμπ του ανατολικού τοίχου του χώρου IV (εικ. 15).

11–12. Ανατολική όψη, δυτική όψη.
Υπάρχουσα κατάσταση (πριν από τις εργασίες
αποκατάστασης του 2006). *Eastern facade,
western facade (before the restoration of 2006).*
13–14. Βόρεια όψη, νότια όψη. Υπάρχουσα
κατάσταση (πριν από τις εργασίες
αποκατάστασης του 2006). *Northern facade,
southern facade (before the restoration of 2006).*

15. Αποψη της ανωδομής του παλαιότερου τμήματος του μαιουωλείου, μετά την καθαίρεση της νεότερης οροφής (Ιούνιος 2006). *View of the upper cover of the oldest part of the mausoleum (June 2006).*

16. Η επιγραφή του τάφου του Εβρενός (φωτ. αρχείο 11ης ΕΒΑ). *The pieces of the inscription from the tombstone of Evrenos (ph. archive 11th EBA).*

Την κάτοψη του κτιρίου (εικ. 7) συνθέτουν 5 χώροι (I–V). Τον πυρήνα αποτελεί ένας τρισπόστατος χώρος (χώροι III–V) προς Δ, ο οποίος συνδέεται με ένα χώρο παράγωνο που αναλύεται σε δύο επιμέρους χώρους (I–II). Ο χώρος II είναι διώροφος (II1 και II2).

Επάνω από τη στεφάνη των κατεστραμμένων τρούλων των χώρων III και IV είχαν τοποθετηθεί πλάκες σπλισμένου σκυροδέματος (εικ. 8–10). Ο τρούλος του χώρου I1 ήταν κατεστραμμένος εντελώς και σώζονταν μόνο οι γενέσεις των λοφίων του.

Ο διώροφος χώρος II (II1 και II2), κτισμένος με συμπαγές τούβλο, έχει δάπεδο από φέρουσες σιδηροδοκούς (διπλά T με κεκλιμένες εσωτερικές επιφάνειες πελμάτων) και πλήρωση με επίπεδες διάτρητες πλίνθους ανάμεσά τους.

Στη νότια πλευρά του κτιρίου υπάρχει ένας προθάλαμος με δύο παράθυρα στα αριστερά και δεξιά της εισόδου στον κυρίως χώρο του μαιουωλείου. Σε αυτόν, σε μια αετωματικά σκαλισμένη αβαθή κόγχη, είχε εντοιχιστεί από το οικοδομικό συνεργείο η αναθηματική επιγραφή (kitabe, εικ. 16) που υπήρχε στον αρχικό τάφο του Γαζί Εβρενός, την ύπαρξη του οποίου μαρτυρεί την άνοιξη του 1668 στο «Ταξιδιωτικό» του (Seyahatnâme) ο Τούρκος περιηγητής Εβλιγιά Τσελεμπί:

«Είναι θαμμένοι μέσα στην πόλη αυτή κάτω από έναν όμορφο θόλο, χτισμένο με πέτρα και σκεπασμένο με μολύβι. Στο εσωτερικό του σιλλινού αυτού θόλου υπάρχουν δύο σειρές γαζήδων που πέθαναν σαν μάρτυρες. Κάτω στο δάπεδο κατεβαίνουν με μια πέτρινη σκάλα με τρία σκαλοπάτια. Ο Γαζί Εβρενός αναπαύεται εν ειρήνη στον τιμημένο τάφο του, σ' ένα μαρμάρινο ψηλό κιβούρι. Είναι ένα δάπεδο σκοτεινόχρωμο. Στο βάθος πάλι, που βρίσκεται πάνω στο δάπεδο αυτό, μέσα σ' εκείνο τον θόλο, υπάρχει ακόμη ένα μαρμάρινο κιβούρι. Στις πέτρες που βρίσκονται στα πόδια και στο κεφάλι τα χρονογράμματα είναι τα εξής: [...] Ως αποτέλεσμα του χρονογράμματος έχει γραφή: «Έτος 820». Το τιμημένο σώμα του είναι θαμμένο μέσα στο μαρμάρινο κιβούρι που είναι κάτω στο δάπεδο. Δεν έχουμε δει σε κανένα άλλο βιλαέτι χτισμένον έναν τέτοιο λαμπρό τάφο. Επειδή ο θόλος είναι υψηλός, οι πλευρές του έχουν κοσμηθή με παράθυρα. Είναι ένας κατάφωτος θόλος, όμοιος με το κάστρο του Ιρέμ. Επάνω στον τοίχο υπάρχουν με όμορφες διαφορετικές γραμμές τα ίχνη του κάθε ταξιδιώτη ξηράς και θάλασσας (η ευλογία του Θεού ας είναι μαζί τους). Όπως λένε, 760 πόλεις, κάστρα και κωμπούλεις κατέλαβε. Είναι ένας από τους εμίρηδες του Γαζή Σουλτάνου [...] Χαν (πάντοτε το στρατηγείο του ας είναι ο υψηλός παράδεισος).»¹²

Η επιγραφή του τάφου του Εβρενός (εικ. 16) – το κείμενό της απουσιάζει από την περιγραφή του Εβλιγιά – σκαλισμένη με ανάγλυφους αραβικούς χαρακτήρες επάνω σε δύο μαρμάρινες πλάκες,¹³ παραδίδει την ακρι-

12. Β. Δημητριάδης, *Η Κεντρική και Δυτική Μακεδονία...*, ό.π., σ. 228–229.

13. Η ανώτερα τοποθετημένη πλάκα (ύψος 67,5 εκ.) έχει δύο σειρές στίχων, ενώ η κατώτερη (ύψος 1,04 εκ.) τέσσερις. Κάθε στίχος της πρώτης πλάκας έχει ύψος 12 εκ., ενώ αυτοί της δεύτερης έχουν ύψος 11 εκ. Τα γράμματα είναι στη γραφή sülüs και διατηρούν ακόμη ίχνη κόκκινου και χρυσού χρώματος. Το επάνω τμήμα της επιγραφής είναι πιο ευρύ (58,5 εκ.) από το δεύτερο (53,5 εκ.). Το γεγονός αυτό, όπως και η ύπαρξη ενός πλαισίου γύρω από το κείμενο, τελειωμένο για το δεύτερο τμήμα, αλλά όχι για το πρώτο, μας κάνει να υποθέσουμε ότι η επιγραφή θα πρέπει πράγματι να ήταν σε δύο τμήματα, που το ένα αποτελούσε την πλάκα επάνω από το κεφάλι και το άλλο την αντίστοιχη πλάκα στα πόδια του τάφου που περιέγραφε ο Εβλιγιά. Θα πρέπει να υποθέσουμε, ότι όταν ο τάφος ενσωματώθηκε στην επέκταση του μαιουωλείου, μια νέα επιγραφή, πιθανόν γραπτή, αντικατέστησε την παλιά. Οι οικοδόμοι φαίνεται ότι διατήρησαν την παλιά, ένωσαν τα δύο τμήματα μεταξύ τους και αφού λάξευσαν ένα κογχάριο στην τοιχοποιία, τα εντόχισαν εκεί.

βή ημερομηνία του θανάτου του πολεμιστή: 17–11–1417. Παραθέτουμε εδώ την ελεύθερή της απόδοση στα ελληνικά από τον Β. Δημητριάδη:

Πέθανε και μετακόμισε από την εφήμερη κατοικία στην μόνιμη κατοικία ο αποθανών / και συγχωρημένος, ο ευτυχισμένος μάρτυρας, ο Κύριος των πιστών, ο Διοικητής των Γαζήδων και πολεμιστών για την Πίστη, / που συνέτριψε τους άπιστους και τους πολυθειστές, αυτός που επισκέφθηκε τον ιερό Οίκο του Θεού, / αυτός που περιχάραξε την «γωνία» και την «θέση», ο Χατζή Εβρενός γιός του Ισά, / ας πέσει το φως του Θεού επάνω από τον τάφο του και ας ευωδιάζει ο τάφος του έως ότου το Έλεος του Παντοδύναμου Θεού, / και ας είναι ο Θεός ευχαριστημένος μαζί του, Την ημέρα Τετάρτη / την εβδόμη του μήνα Shevval κατά το έτος 820 της Εγίρας.¹⁴

Η οροφή του μαουσουλίου, στη μορφή που έλαβε στα 1910, αποτελούσε δείγμα ελαφριάς κατασκευής από φέρουσες σιδηροδοκούς (διπλά Τ με κεκλιμένες εσωτερικές επιφάνειες πελμάτων, ύψους 100 χιλ. και πλάτους πέλματος 50 χιλ.) ανά 50 εκ. μεταξύ τους και πλήρωση με επίπεδες διάτρητες πλίνθους, που γεφύρωναν το κενό (αξονική απόσταση 60 περίπου εκ.), με απλή παράθεση μεταξύ των σιδηροδοκών. Για την εξωτερική στεγάνωση είχε χρησιμοποιηθεί τσιμεντοκονία.

Το δάπεδο, αυτό της τελικής φάσης του μαουσουλίου (αρχές του 20ού αιώνα), είναι επιστρωμένο με τετράγωνα πλακίδια.

Οικοδομικές φάσεις

Η αρχιτεκτονική και αρχαιολογική τεκμηρίωση και η καταγραφή της παθολογίας του κτίσματος πριν από τη σύνταξη της μελέτης (εικ. 7–10) μας είχε ήδη αποκαλύψει ότι το νεότερο κτίσμα ενσωμάτωσε τα κατάλοιπα από το αρχικό μαουσουλίο του 15ου αιώνα (που περιγράφει ο Εβλιγιά), ιερό τόπο προσκυνήματος των Οθωμανών. Από τον τάφο του Εβρενός προέρχεται άλλωστε και η επιγραφή του 1417. Οι κύριες οικοδομικές φάσεις του μαουσουλίου αποκαλύφθηκαν καλύτερα, μετά και από την πτώση των εξωτερικών επιχρισμάτων και την καθαίρεση των πληρώσεων των μεγάλων τόξων του χώρου III (εικ. 7).

Η πρώτη φάση, τμήμα της οποίας σώζεται ως σήμερα, διατηρείται στο δυτικό σκέλος του μνημείου (εικ. 15, 17). Το σωζόμενο τμήμα του αρχικού πυρήνα του μαουσουλίου οικοδομήθηκε με ορθογώνια λαξευμένους ασβεστόλιθους, καλά συναρμοσμένους, δίχως μεγάλους αρμούς. Το ίδιο και το οξυκόρυφο τόξο του, το μέτωπο του οποίου βρίσκεται σε ελαφρά υποχώρηση από το ανατολικό μέτωπο της τοιχοποιίας. Η ανασκαφή που διενεργήθηκε από την 11η ΕΒΑ στο εσωτερικό του αρχικού πυρήνα του μαουσουλίου απέκαλυψε περισσότερα στοιχεία για τον τάφο του Εβρενός, τα οποία θα παρουσιαστούν σε προσεχή μελέτη.¹⁵ Πάντως, τα μέχρι τώρα ευρήματα επαληθεύουν κατά ένα μεγάλο ποσοστό την εικόνα του κτίσματος που μας δίνει ο Εβλιγιά.

Η δεύτερη οικοδομική φάση περιλαμβάνει την προσθήκη των χώρων III και IV. Στον αρχικό πυρήνα του μαουσουλίου προστέθηκαν λοιπόν δύο χώροι και το νέο κτίριο δεν αποκλείεται παράλληλα με την ταφική χρήση να συνδύαζε και άλλη μια, η οποία δεν είναι δυνατόν να προσδιοριστεί με τα μέχρι στιγμής δεδομένα. Το κτίσμα αυτό, με κάτοψη σε σχήμα ανεστραμμένου Τ, με πολύ μικρή την κάθετη κεραία, θα πρέπει να στεγαζόταν με τρεις τρούλους, οι οποίοι αντιστοιχούν στους χώρους III–V. Είναι άγνωστη η μορφή του και αν είχε προστώο.

Η τρίτη μεγάλη φάση περιλαμβάνει την ανοικοδόμηση του προηγούμενου κτιρίου και την προσθήκη στα ανατολικά των χώρων I–II. Στο πλαίσιο αυτών των εργασιών καλύφθηκε εξωτερικά και εσωτερικά με επίχρισμα (όπως και με οικοδόμηση των σταθμών των δίλοβων παραθύρων) το τμήμα από το μαουσουλίο του 15ου αιώνα.

14. Για την επιγραφή αυτή και το περιεχόμενό της, βλ. ειδικά V. Demetriades, «The tomb of Ghāzi Evrenos Bey at Yenitsa and its inscription», *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* (University of London) XXXIX/2 (1976), σ. 330–332, εικ. I–II, H. W. Lowry, *Η φύση του πρώιμου οθωμανικού κράτους*, μτφρ.–σχολ. Σ. Π. Παπαγεωργίου, Αθήνα 2004, σ. 153, 157. Ο μήνας *Shevval* του έτους Εγίρας 820 αρχίζει στις 11 Νοεμβρίου και τελειώνει στις 9 Δεκεμβρίου του έτους 1417 του δικού μας ημερολογίου. Επομένως, η ακριβής ημερομηνία του θανάτου του Εβρενός ήταν η Τετάρτη 17 Νοεμβρίου του 1417. Η επιγραφή του τάφου του Εβρενός δεν βρίσκεται σήμερα κατά χώραν, αλλά έχει μεταφερθεί για φύλαξη στη Θεσσαλονίκη από την 9η ΕΒΑ.

15. Βλ. ένα πρώτο σχολιασμό του τάφου στο H. W. Lowry, *The shaping of the Ottoman Balkans 1350–1550. The conquest, settlement and infrastructural development of Northern Greece*, Istanbul 2008, σ. 58–63. Για την υπόδειξη του παραπάνω βιβλίου ευχαριστώ θερμά την καθηγήτρια του Τμήματος Αρχιτεκτονών του ΑΠΘ κ. Αι. Στεφανίδου.

17. Αποκάλυψη τμήματος της κρηπίδας του αρχικού μαυσωλείου μετά από την αποκάλυψή της (Ιούνιος 2006). *Part of the foundation wall of the initial türbe (June 2006).*

18. Η μεταλλική κολόνα και οι νεότερες προσθήκες από μπετόν στο εσωτερικό του χώρου I πριν από την καθαίρεσή τους. *The iron column and the concrete additions within the part I before their removal.*

Στη δεκαετία του 1950 κατασκευάστηκαν εσωτερικά στο χώρο I οι δύο ψηλές κολόνες από οπλισμένο σκυρόδεμα (εικ. 18) που υποσύλωναν την δοκό (επίσης από οπλισμένο σκυρόδεμα) που το ελεύθερο άκρο της εδραζόταν απευθείας στην ανατολική τοιχοποιία του αρχικού κτίσματος. Η επέμβαση είχε γίνει προφανώς για την ενίσχυση της υπάρχουσας υποσύλωσης της οροφής και την προστασία της από την καταπόνηση που δεχόταν από τις δονήσεις των μηχανημάτων του εκκοκκιστηρίου.

Ερευνα της παθολογίας – Φθορές

Αν και παραμορφωμένο, το κτίσμα δεν παρουσιάζει ιδιαίτερα στατικά προβλήματα. Ο φέρων οργανισμός του δεν έχει ρωγμές και αστοχίες, ενώ οι τοίχοι διατηρούνται σε καλή κατάσταση, χωρίς καθιζήσεις και αποκλίσεις από την κατακόρυφο.

Οι φθορές εντοπίζονται σε κάποιους τοίχους και ιδιαίτερα στον «πυργίσκο» της ΝΑ γωνίας (χώρος Ι1), ο τρούλος και οι τοιχοποιίες του οποίου καταστράφηκαν κατά τη μετατροπή του κτιρίου σε εκκοκκιστήριο (εικ. 4). Μικρότερα προβλήματα παρουσιάζουν οι εξωτερικές τοιχοποιίες (εικ. 11–14). Εκτεταμένες φθορές υπάρχουν επίσης στα συνδετικά κονιάματα.

Το στηθαίο του δώματος, από συμπαγές τούβλο, διατηρεί ακόμη στη δυτική όψη τμήματα επιχρίσματος με ανάγλυφα διακοσμητικά στοιχεία (εικ. 12–13). Ο διάκοσμος των υπολοίπων στηθαιών έχει καταστραφεί.

Τα μεγαλύτερα προβλήματα είχε η στέγη (σιδηροδοκοί διπλά Τ με πλήρωση σκαφοειδών πλίνθων στα διάκενα), από την οποία εισερχόταν υγρασία στο εσωτερικό του κτιρίου.¹⁶ Σύμφωνα με τους υπολογισμούς της στατικής μελέτης οι ράβδοι ήταν ανεπαρκείς για τη στήριξη της στέγης,¹⁷ η κατασκευή της οποίας είχε πια αποσθρωθεί.

Η τοποθέτηση πλακών οπλισμένου σκυροδέματος για τη δημιουργία μεσοπατώματος προξένησε ανεπανόρθωτες ζημιές στα περισσότερα δίλοβα παράθυρα, τα διακοσμητικά στοιχεία και τις σιδεριές τους (εικ. 5–10). Πολλά παράθυρα είχαν φραχθεί με τούβλα ή τσιμεντόλιθους.

Τις βλάβες στο μαυσωλείο είχαν προκαλέσει:

- α** Περιβαλλοντικές δράσεις (δυνατοί άνεμοι, βροχές). Είχαν δημιουργηθεί μικροεστίες αποθήκης ύδατος, το οποίο διέβρωνε την τοιχοποιία κατά τη χειμερινή περίοδο και προκαλούσε κυβική διαστολή του πάγου, με πρόσθετη ενέργεια τάσεων στο κονίαμα και τα λιθοσώματα. Η έλλειψη προστασίας του κτιρίου από τις καιρικές συνθήκες (ιδιαίτερα μετά την αφαίρεση των προσθηκών από μπετόν του εκκοκκιστηρίου) είχε επιταχύνει το ρυθμό γήρανσης, ιδίως των πιο ευπαθών σημείων.

16. Η επιτόπια έρευνα στην στέγη, κατά την οποία αφαιρέθηκε με σβουράκι ένα μεγάλο στρώμα σκουριάς από μια σιδηροδοκό, είχε αποκαλύψει ότι η σκουριά προχωρούσε βαθιά, σχηματίζοντας από τη διάβρωση θύλακες στο μέταλλο.

17. Ανάλογα αποτελέσματα είχε και η διάτρηση των πλίνθων.

19. Εσωτερικό του χώρου Ι μετά από την καθαίρεση της οροφής (Ιούνιος 2006). *Interior of the part I after the removal of the roof (June 2006).*

- β η γήρανση και διάβρωση των λιθοσωμάτων (λόγω χρήσης κονιάματος μειωμένης αντοχής ή λόγω μειωμένης αντοχής των λιθοσωμάτων). Γήρανση ορισμένων από τα υλικά (π.χ. οξείδωση μεταλλικών στοιχείων).
- γ Οι επιβαλλόμενες φορτίσεις.
- δ Η απομάκρυνση μέρους του συνδετικού υλικού.
- ε Η υγρασία, στην οποία αποδίδονταν φθορές στα κεραμικά προϊόντα και στις σιδηροδοκούς της οροφής, όπως και φθορές οικοδομικών στοιχείων, επιχρισμάτων και διακόσμου στην ανωδομή και στο εσωτερικό του κτιρίου.
- στ την ανθρώπινη δράση με τα ανάλογα καταστροφικά αποτελέσματα, ιδιαίτερα στις εξωτερικές όψεις και στην οροφή του μαυσωλείου.

Αρχές επέμβασης: Επιλογές–Προτάσεις

Παρά την αρχική επιθυμία του Δήμου Γιαννιτών να στεγαστεί στον χώρο του μαυσωλείου το Μουσείο Ιστορίας της πόλης, η χρήση αυτή δεν είναι δυνατή, λόγω της ιδιαιτερότητας του χώρου, ο οποίος έχει έντονο φωτισμό την ημέρα στο εσωτερικό του, αλλά και πολλά και μεγάλα ανοίγματα που προκαλούν απώλειες θερμότητας. Η νέα λειτουργία του ανακαινισμένου κτίσματος θα πρέπει να εξυπηρετεί πολιτιστικές εκδηλώσεις, όσο και μουσειακή χρήση περιορισμένης έκτασης.

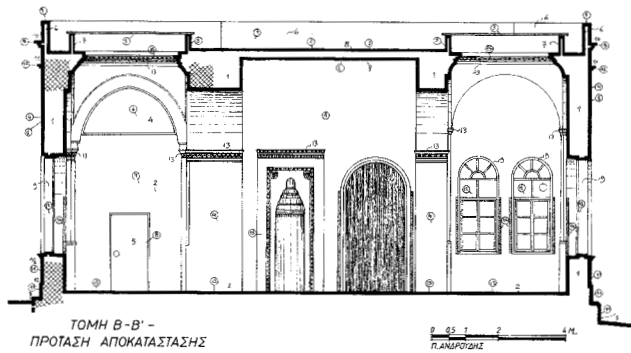
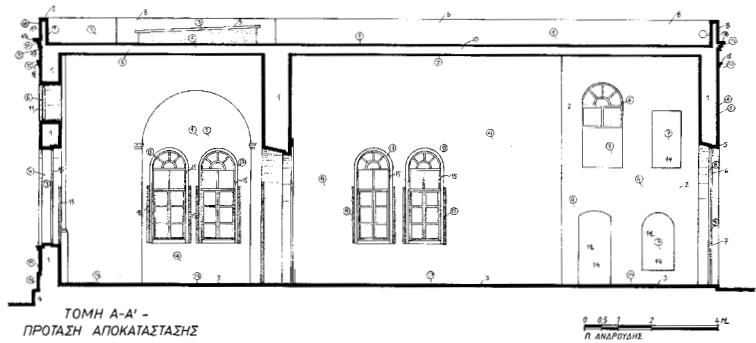
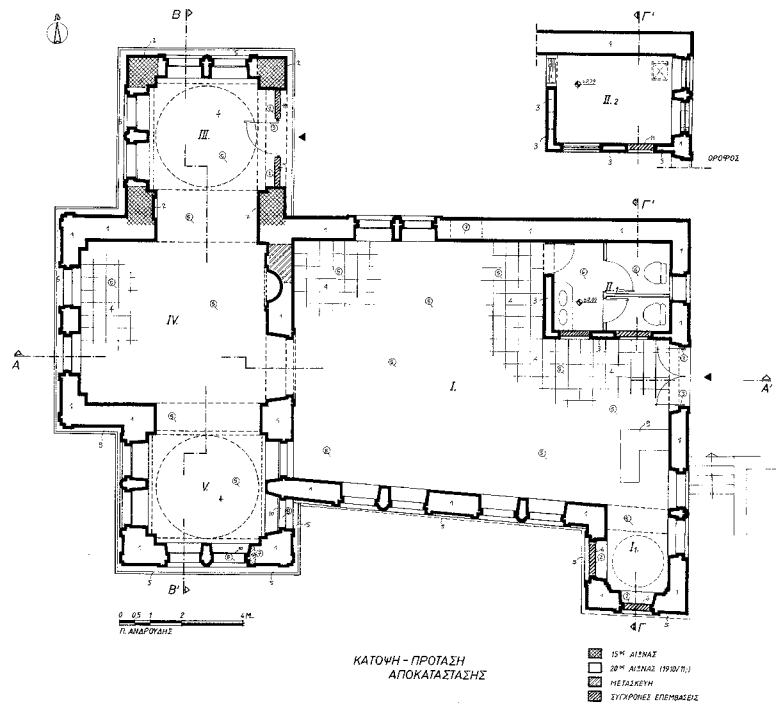
Αρχή της πρότασής μας ήταν η διατήρηση, στο μεγαλύτερο δυνατό βαθμό, της αυθεντικότητας της αρχικής φάσης και της μεταγενέστερης τυπολογίας της κατασκευής και επέκτασης των αρχών του 20ού αιώνα, όπως και η συντήρηση όλων των λοιπών αξιόλογων οικοδομικών στοιχείων.

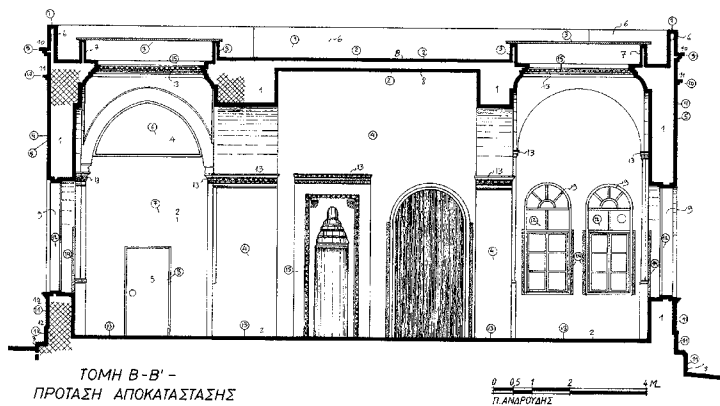
Οι επεμβάσεις που προτάθηκαν στη μελέτη μας (εικ. 20–26), μετά την αναλυτική καταγραφή των υλικών, των φθορών και της παθολογίας του κτίσματος ήταν ήπιες, με στερεωτικό κυρίως χαρακτήρα. Αφορούσαν λοιπόν στην στατική ενίσχυση του κτίσματος και στη διατήρηση της ιδιαίτερης αρχιτεκτονικής φυσιογνωμίας του.

Τα προτεινόμενα υλικά των επεμβάσεων είναι συμβατά με τα παλιά υλικά της κατασκευής του μαυσωλείου. Οι επεμβάσεις στα διακοσμητικά στοιχεία των όψεων δεν αφορούν άσκοπες ανακατασκευές. Οι Η/Μ εγκαταστάσεις με τις οποίες θα εξοπλιστεί το κτίριο θα πληρούν όλες τις σύγχρονες προδιαγραφές ποιότητας και λειτουργίας και οι παροχές θα είναι υποδαπέδιες. Οι νέες εγκαταστάσεις δεν θα επηρεάζουν σε καμιά περίπτωση την αρχιτεκτονική φυσιογνωμία και την αισθητική ενότητα του μνημείου.

20. Κάτοψη του μασωλείου του Γαζί Εβρενός. Πρόταση αποκατάστασης. *Plan of the mausoleum of Gazi Evrenos. Proposal for restoration.*

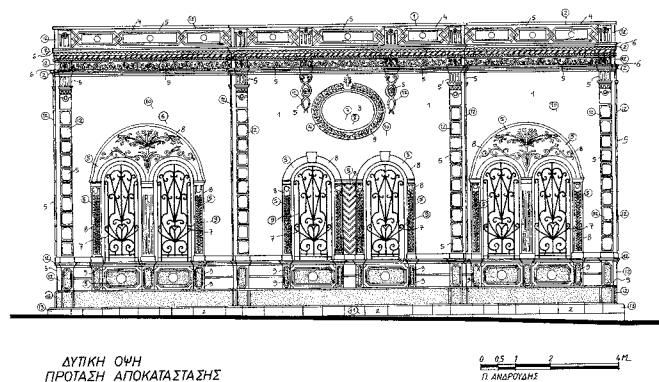
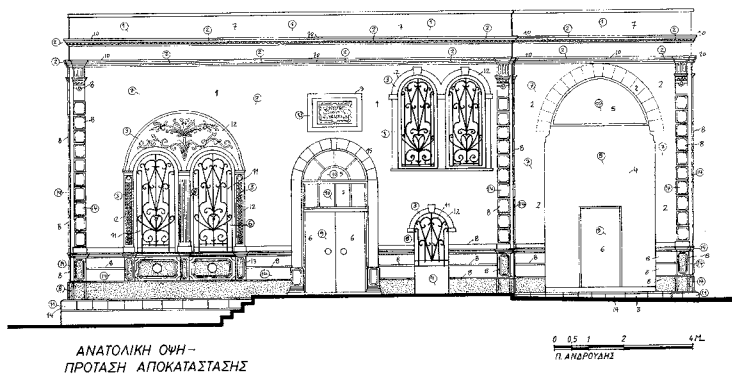
21. Τομή Α-Α', Τομή Β-Β'. Πρόταση αποκατάστασης. *Sections A-A, B-B. Proposal for restoration.*

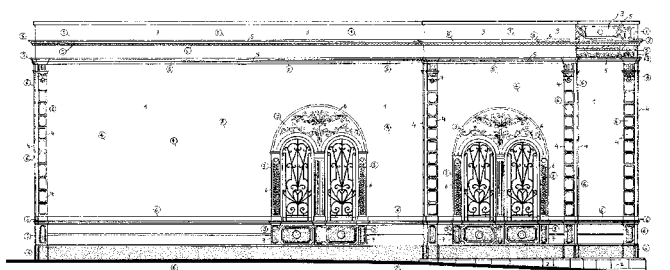
22. Τομή Β-Β'. Πρόταση αποκατάστασης.
Sections B-B. Proposal for restoration.

23-24. Ανατολική όψη, δυτική όψη. Πρόταση αποκατάστασης. *Eastern facade, western facade. Proposal for restoration.*

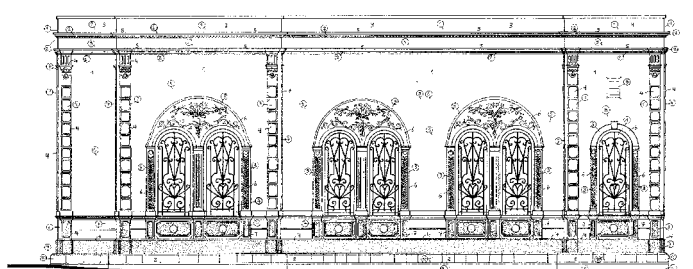
Οι προτάσεις μας για στατική ενίσχυση του κτιρίου αφορούσαν σε καθαιρέσεις (φραγμένα παράθυρα, δοκοί και στύλοι από οπλισμένο σκυρόδεμα, σαθρά κονιάματα, αρμολογήματα, δάπεδα), στην ενίσχυση των θεμελίων και της κρηπίδας, σε ενισχύσεις λιθοδομών (ιδιαίτερα στο νότιο και ανατολικό τοίχο και στον πυργίσκο της ΝΑ γωνίας) με βαθιά αρμολογήματα, στην ανακατασκευή της τοιχοποιίας του πυργίσκου της ΝΑ γωνίας, σε αποκαταστάσεις συνδέσεων στις γωνίες των τοιχοποιιών, στην ανακα-

25–26. Βόρεια όψη, νότια όψη. Πρόταση αποκατάστασης. *Northern facade, southern facade (Proposal for restoration).*

ΒΟΡΕΙΑ ΟΨΗ -
ΠΡΟΤΑΣΗ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ

0 5 1 2 4Μ
Π. ΑΝΔΡΕΟΥ

ΝΟΤΙΑ ΟΨΗ -
ΠΡΟΤΑΣΗ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ

0 5 1 2 4Μ
Π. ΑΝΔΡΕΟΥ

τασκευή της στέγης με σιδηροδοκούς μεγαλύτερης διατομής, στην κατασκευή περιμετρικού σενάζ από μπετόν επάνω στο οποίο θα στερεωθούν οι σιδηροδοκοί της στέγης.

Μια από τις άμεσες προτεραιότητες ήταν η στερέωση και αποκατάσταση της οροφής, με περαιτέρω στεγανοποίησή της, δίχως αλλαγή της δομής και της επίπεδης κάλυψης της στέγης. Στα πλαίσια υλοποίησης του έργου καθαιρέθηκαν με προσοχή τα τσιμεντοκονιάματα και τα διαβρωμένα μεταλλικά T της κατασκευής της στέγης και απέμειναν μόνο οι περιμετρικοί τοίχοι του κτιρίου.

Στη θέση των παλιών τρούλων της στέγης (δύο στη δυτική πλευρά και ένας επάνω από τον μισογκρεμισμένο πυργίσκο της ΝΑ εξωτερικής γωνίας), θα γίνουν, σύμφωνα με την πρόταση αποκατάστασης, επάνω από τη στεφάνη τους, κατασκευές με δυνατότητα αναστρεψιμότητας. Καθαιρέθηκε λοιπόν η πλάκα από οπλισμένο σκυρόδεμα επάνω από τη στεφάνη τους, τα επιχρίσματα εσωτερικά και αποκαλύφθηκαν τα λοφία της στεφάνης των τρούλων (εικ. 15). Επάνω από τη στεφάνη των τρούλων θα κατασκευαστεί ένα περιμετρικό τοίχιο (ύψος 30–50 εκ.), επάνω στο οποίο θα τοποθετηθεί άθραυστο γυαλί με μικρή κλίση για απορροή των ομβρίων (εικ. 21–22). Η οροφή θα μονωθεί με στρώση μονωτικού υλικού. Τα στηθαία θα ανακατασκευαστούν με τούβλο, θα επιχριστούν και θα χρωματιστούν με ώχρα. Για την απορροή των ομβρίων, θα γίνει χάραξη και διευθέτηση των κλίσεων στη στέγη και τοποθέτηση χάλκινων υδρορροών.

Καθαιρέθηκαν επίσης τα πρόσθετα υλικά πλήρωσης των ανοιγμάτων. Στη συνέχεια θα αποκατασταθούν τα αρχικά παράθυρα και τα τοξωτά υπέρθυρά τους (εικ. 23–26). Απομακρύνθηκαν ήδη οι νεότερες κατασκευές των δοκών, των πρεκιών των ανοιγμάτων και των πλακών από οπλισμένο σκυρόδεμα (εικ. 15, 18, 19).

Μετά την καθαίρεση της προβληματικής οροφής και την αντικατάσταση των υφιστάμενων σιδηροδοκών από άλλες μεγαλύτερης διατομής, παύει πλέον να ισχύει η χρησιμότητα κάποιων στοιχείων από σπλισμένο σκυρόδεμα. Καθαιρέθηκαν οι πλάκες από σπλισμένο σκυρόδεμα επάνω από τη στεφάνη των κατεστραμμένων τρούλων των χώρων III και IV και η πλάκα επάνω από την οροφή του κτιρίου κοντά στη νότια πλευρά. Επίσης τα υπόλοιπα δομικά στοιχεία και νεότερες προσθήκες του δώματος (εικ. 15). Το στηθαίο θα ανακατασκευαστεί στο ίδιο ύψος με το αρχικό (εικ. 23–26).

Απομακρύνθηκαν επίσης τα σαθρά κονιάματα και αρμολογήματα και τα αποκολλημένα λιθοσώματα από την επιφάνεια της τοιχοποιίας, ιδιαίτερα στη βάση της κρηπίδας της νότιας πλευράς και του πυργίσκου της ΝΑ γωνίας.

Έγινε τοπική ανασκαφική τομή εξωτερικά και περιμετρικά της κρηπίδας του παλαιότερου τμήματος του μαυσωλείου (εικ. 17). Οι υπόλοιπες τοπικές ανασκαφικές τομές και οι καθαρισμοί στον περιβάλλοντα χώρο του μαυσωλείου και σε άμεση γεινίαση με αυτόν, θα αφορούν στην αποκάλυψη του τρόπου θεμελίωσης. Κάποιες τομές, αποκάλυψαν ακόμη και μεγάλο βάθος θεμελίωσης. Η αρχαιολογική διερεύνηση στα πλαίσια της αποκατάστασης θα προσφέρει περισσότερα στοιχεία για την οικοδομική ιστορία του κτίσματος, καθώς και για την καλύτερη στερέωση των τοιχοποιιών. Οι τομές που είχαμε προτείνει έγιναν και θα συνεχιστούν στην βόρεια, νότια και στη δυτική πλευρά του κτίσματος, σε τέτοιο βάθος, ώστε να αποκαλυφθεί η υποθεμελίωση.

Θα ενισχυθούν οι υφιστάμενες περιμετρικές θεμελιώσεις των φερουσών λιθοδομών, ιδιαίτερα στο νότιο τοίχο και στον πυργίσκο της ΝΑ γωνίας. Ήδη έχει πραγματοποιηθεί η καθαίρεση των νεότερων επεμβάσεων με μπετόν και η απομάκρυνση των άχρηστων λιθοσωμάτων της κρηπίδας και προετοιμάζεται η ενίσχυση των θεμελίων. Στη νότια πλευρά θα ανακατασκευαστεί η κρηπίδα με λίθους μεσαίων διαστάσεων και θα συμπληρωθούν τα κατεστραμμένα τμήματα. Στη συνέχεια η τοιχοποιία θα επενδυθεί με λαξευμένους και με πρισματική εξωτερική άνω απόληξη ασβεστόλιθους. Όπου χρειαστεί, θα γίνει στερέωση και ενίσχυση των θεμελίων (τοπική, είτε ενδεχομένως με συνδετήριους δοκούς στη θεμελίωση), μετά από τη σύσταση του επιβλέποντος μηχανικού.

Μέχρι σήμερα (Ιούνιος 2006) έχει πραγματοποιηθεί η καθαίρεση των εξωτερικών και εσωτερικών επιχρισμάτων και προβλέπεται η συντήρηση, ενίσχυση και ανακατασκευή των υφιστάμενων λιθοδομών (και τοιχοποιιών με οριζόντιες στρώσεις λίθων και τούβλων) και η ανακατασκευή των λιθοδομών και παλαιού στηθαίου της οροφής της. Αφού στερεωθούν τα θεμέλια και τα σαθρά τμήματα των τοιχοποιιών στην βόρεια και τη νότια πλευρά, θα γίνει η ανάκτηση των τοιχοποιιών, ιδιαίτερα στον ΝΑ πυργίσκο.

Έχει ήδη γίνει, από συνεργείο συντηρητών, η συμπληρωματική αποτύπωση, στερέωση και συντήρηση των οριζοντίων ταινιών και των κατακόρυφων σταμπωτών, των διακοσμήσεων των ανοιγμάτων και των λοιπών στοιχείων του εξωτερικού διακόσμου (εικ. 27) και αυτών στο *oculus* της δυτικής όψης. Στερεώθηκαν λοιπόν όλα τα εναπομείναντα διακοσμητικά στοιχεία (που ήταν στη θέση τους ή παρουσίαζαν αποκολλήσεις από την τοιχοποιία).

Στα σημεία που υπάρχει τεκμηρίωση, θα ανακατασκευαστούν όλα τα εξωτερικά διακοσμητικά στοιχεία. Επίσης τα σταμπωτά στα χαμηλότερα σημεία. Τα υπόλοιπα διακοσμητικά θα γίνουν με βάση τις αποτυπώσεις των υφιστάμενων διακοσμητικών ταινιών στις παραστάδες των ανοιγμάτων και της διακοσμητικής φυτικής σύνθεσης που σώζεται μόνο στο δίλοβο παράθυρο της βόρειας όψης (εικ. 23–26).

Τα σταμπωτά θα ανακατασκευαστούν με βάση στοιχεία που προκύπτουν από παλιές φωτογραφίες. Καταγράψαμε λοιπόν τα σημεία αυτά που με βάση τον σωζόμενο διάκοσμο επάνω και κάτω από τις ποδιές των παρα-

27. Αποψη του μαιουωλείου από τα ΒΑ (Ιούνιος 2006). *View of the mausoleum from the NE (June 2006).*

θύρων υπήρχαν αυτά τα διακοσμητικά. Προτείναμε τη συντήρηση των σωζόμενων στοιχείων, τη συμπλήρωση και ανακατασκευή των κατεστραμμένων τμημάτων και παραστάδων τους.

Θα αποφευχθεί η κατασκευή διακοσμητικών στοιχείων εκεί όπου απουσιάζει τεκμηρίωση. Τα σημεία αυτά θα επιχριστούν, όπως άλλωστε και όλες οι υπόλοιπες όψεις του κτιρίου (εκτός των διακοσμητικών των παραθύρων).

Πραγματοποιήθηκε η ανακατασκευή των επιμέρους διακοσμητικών στοιχείων των όψεων, αφού πρώτα ελήφθησαν από τους συντηρητές τα εκμαγεία τους και κατασκευάστηκαν τα αντίστοιχα καλούπια.

Συντηρήθηκαν όλα τα ανάγλυφα διακοσμητικά στοιχεία (που επέχουν θέση κοσμητών στους τοίχους και στις στεφάνες των κατεστραμμένων τρούλων στους χώρους III και V). Θα γίνει συμπλήρωση των διακοσμητικών στοιχείων και στην κόγχη (στέψη και κατακόρυφο πλαίσιο) του ανατολικού τοίχου του χώρου IV.

Σε όλες τις τοιχοποιίες προβλέπεται εκβάθυνση των αρμών και αρμολόγημα με ασβεστοκονίαμα κατάλληλης σύνθεσης, το οποίο θα περιέχει ποζολανικά πρόσμικτα.¹⁸ Ασβεστοκονίαμα με μικρή ποσότητα τιμέντου θα χρησιμοποιηθεί για την ανακατασκευή των τοιχοποιιών. Στα εξωτερικά επιχρίσματα θα γίνει επίσης χρήση ασβεστοκονιάματος με ποζολανικά πρόσμικτα. Τα εσωτερικά επιχρίσματα θα γίνουν σε τρεις στρώσεις και σε αυτά θα χρησιμοποιηθεί ασβεστοκονίαμα.

Τα νέα κουφώματα στα ανοιγόμενα παράθυρα όλων των όψεων, θα είναι από ξύλο καστανιάς, διπλά ανοιγόμενα, στη θέση των χαμένων αντίστοιχων μεταλλικών. Τα επάνω τμήματα (λοβοί) των νέων κουφωμάτων θα είναι σταθερά στοιχεία. Τα υαλοστάσια θα είναι από διπλό τζάμι για να αποφεύγεται απώλεια θερμότητας.

Θα γίνει επίσης συντήρηση των αρχικών σιδηριών, των σιδηροδοκών του μεσοπατώματος του χώρου II και των μεταλλικών κουφωμάτων. Θα ανακατασκευαστούν οι μασίφ σιδηριές των αρχών του 20ού αιώνα (εικ. 21–26), ενώ θα τοποθετηθεί παρόμοια, αλλά μικρότερη σιδηριά και στο μικρό παράθυρο του χώρου II, στα δεξιά της εισόδου.

Προτείνουμε τη συντήρηση των σπαραγμάτων του ζωγραφικού διακόσμου του 15ου αιώνα από ειδικό συνεργείο της 11ης ΕΒΑ, καθώς αποτελούν τεκμήρια της ιστορικότητας και της παλαιότερης φάσης του μαιουωλείου. Μετά από την καθαίρεση των κτισμένων παραστάδων των ανοιγμάτων του χώρου III, θα εκτιμηθεί η έκταση του σωζόμενου γραπτού διακόσμου και η κατάσταση διατήρησής του. Τέλος, θα γίνει ανάκτηση των

18. Η αντοχή του ασβεστοκονιάματος με ποζολανικά πρόσμικτα για το αρμολόγημα των τοιχοποιιών είναι ιδιαίτερα αυξημένη. Εξασφαλίζεται καλύτερη συναρμογή λίθων, υψηλή αντοχή και ανθεκτικότητα στον χρόνο.

παραστάδων των δίλοβων παραθύρων και η διαμόρφωση των νέων κουφωμάτων τους.

Στο πλαίσιο επανάχρησης του κτιρίου ως χώρου πολιτιστικών δραστηριοτήτων του Δήμου Γιαννιτσών μελετήθηκαν όλες οι αναγκαίες εκσυγχρονιστικές βελτιώσεις (κλιματισμός, πυρανίχνευση, πυροπροστασία, συναγερμός, κτλ.) για το κτίριο, όπως και η δημιουργία χώρων WC για το κοινό.

Οι περισσότερες παροχές των νέων Η/Μ εγκαταστάσεων του κτιρίου, θα είναι υποδαπέδιες. Το δάπεδο θα αποξηλωθεί και μετά την τοποθέτηση των παραπάνω παροχών θα επιστρωθεί με πλακάκι διαστάσεων 40 x 40 εκ. (εικ. 20).